

ДЕРЖАВНА МОВА ДЛЯ УГОРЦІВ ЗАКАРПАТТЯ: ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ, СЕГРЕГАЦІЇ ЧИ АСИМІЛЯЦІЇ?

Черничко Степан Степанович,
доктор філологічних наук, доцент

У статті розглядаються проблемні питання викладання української мови як державної у загальноосвітніх навчальних закладах з угорською мовою навчання Закарпатської області. До проголошення незалежності України в школах Закарпаття з угорською мовою навчання в обов'язковому порядку викладали російську мову, однак зовсім не вчили української. Після 1991 р. у всіх загальноосвітніх навчальних закладах обов'язковим стало викладання української як державної мови. За роки незалежності України держава не створила необхідних умов для вивчення державної мови в школах національних меншин. Відсутні на належному рівні підготовлені вчителі, відповідні навчальні програми, підручники, словники, навчальні посібники. Тому значна частина учнів, які навчаються у школах з мовами навчання національних меншин належним чином не опановують державної мови в школі. Право вивчення державної мови є важливим правом людини. Тисячі угорських дітей у Закарпатській області протягом навчання в 1–11 класах вивчають дисципліну «Українська мова», але так і не демонструють під час зовнішнього незалежного оцінювання високих результатів. Щоб змінити цю ситуацію на краще, необхідні стратегічні реформи. Потрібно вирішити, чого Міністерство освіти і науки України очікує від учнів шкіл з угорською мовою навчання: досконалого знання граматичної системи української мови чи вміння успішно комунікувати по-українськи. Успішній суспільній інтеграції представників нацменшин допомагає не хороше знання правил відмінювання дієслів та іменників, а те, що вони розуміють, коли до них звертаються чи пишуть українською, а також якщо вони усно й письмово здатні висловити свою думку державною мовою. Вони повинні вміти розуміти, говорити, читати і писати українською відповідно до своїх щоденних потреб; їм потрібні не абстрактні теоретичні, а корисні функціональні знання. Важливо також, щоб вони зберегли свою мову та культуру, а по можливості – засвоїли принаймні одну іноземну мову. Одним зі шляхів поліпшення вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин пропонується внесення коректив у систему мовної освіти, відповідно до яких мовою навчання є рідна мова учнів, а державну мову на високому рівні викладають як предмет спеціально підготовлені для такої роботи фахівці.

Ключові слова: викладання української мови, вивчення української мови як нерідної, Закарпатська область, ЗНО з української мови, Міністерство освіти та науки України, кількість навчальних годин, угорська національна меншина.

Chernychko Stepan

**THE STATE LANGUAGE FOR THE HUNGARIANS OF TRANSCARPATHTIA:
THE FACTOR OF INTEGRATION, SEGREGATION OR ASSIMILATION?**

The article deals with the problematic issues of teaching the Ukrainian language as state language in general educational institutions with the Hungarian language of instruction Transcarpathia from the point of view of integration, assimilation and segregation of the Hungarian national minority. Before the proclamation of Ukraine's independence in the schools of Transcarpathia with Hungarian

language of instruction obligatorily taught the Russian language, but did not teach Ukrainian at all. After 1991, the teaching of Ukrainian as a state language became compulsory in all general educational institutions. During the 25 years of Ukraine's independence (since 1991), the state has not created the necessary conditions for studying the state language in schools of national minorities. Teachers, educational programs, textbooks, dictionaries, and teaching aids are not adequately prepared. Significant proportions of students who study in schools with minority languages of instruction do not properly master the state language at school. The right to study the state language is an important linguistic human right. Thousands of Hungarian children in the Transcarpathian region for eleven years, that is, from the 1st to the 11th grade, study the discipline «Ukrainian language», but do not demonstrate high results during external independent testing. This testifies to the fact that education is poorly functioning. It is necessary to decide what the Ministry of Education and Science of Ukraine expects from students of schools with Hungarian language of instruction: perfect knowledge of the grammar system of the Ukrainian language or the ability to successfully communicate in Ukrainian. Successful social integration of national minorities helps not knowing the rules of declension of verbs and nouns, but what they understand when they are treated or spoken in Ukrainian and if they are able to express their opinion verbally and in writing in the state language. They should be able to understand, speak, read and write in Ukrainian according to their daily needs; they need not abstract theoretical but useful functional knowledge. It is also important that they keep their language and culture, and, if possible, have learned at least one foreign language. To change this situation for the better, strategic reforms are needed. Improvements in the study of the Ukrainian language in general education institutions with instruction in the languages of national minorities should be addressed in the system of language education, where the language of instruction is the mother language of students, and the state language is taught at a high level by specialists specially trained for such work.

Keywords: teaching of the Ukrainian language, teaching of the Ukrainian language as a state language, Transcarpathian region, foreign language lessons from the Ukrainian language, Ministry of Education and Science of Ukraine, number of academic hours, Hungarian national minority.

До проголошення незалежності України в школах Закарпатської області з угорською мовою навчання в обов'язковому порядку викладали російську мову, однак зовсім не вчили української. Після 1991 р. у всіх загальноосвітніх навчальних закладах обов'язковим стало викладання української мови як державної. Однак за чверть століття Українська держава так і не створила належних умов для того, щоб можна було засвоїти державну мову в школах з угорською мовою навчання. Ефективність викладання такого важливого з точки зору успішної інтеграції національної меншини навчального предмета надзвичайно низька [2; 24; 25].

У статті маємо на меті окреслити проблемні питання викладання української мови як державної у загальноосвітніх навчальних закладах з угорською мовою навчання Закарпатської області. Хоча були поодинокі спроби звернути увагу на те, що безрезультатність викладання української мови може призвести до серйозних суспільних наслідків [1; 3; 9, с. 131–143; 10, с. 685–687; 19–21; 23], однак протягом тривалого часу це не дуже хвилювало ані київських чиновників з Міністерства освіти і науки України, ані батьків-угорців.

Знання української мови стало гострою потребою відтоді, коли МОН України передбачило (наказ № 1171 від 25 грудня 2007 р.), що для вступу до всіх вищих навчальних закладів країни необхідно успішно скласти іспити на зовнішньому незалежному оцінюванні (ЗНО). З-поміж навчальних предметів українська мова та література були визначені як обов'язкові на всі спеціальності. Саме з того часу питання викладання української мови опинилося в центрі уваги як у Києві, так і на Закарпатті.

Тодішній міністр освіти І. Вакарчук, обговорюючи ефективність викладання державної мови в школах з навчанням мовами національних меншин, висловився так: «Виявилось, що замість навчання української мови його нерідко імітують, а до шкільних атестатів виставляються найвищі бали» [4].

Якщо проаналізувати результати зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури, то отримаємо підтвердження низького рівня знання української мови випускниками шкіл з угорською мовою навчання. Загалом у державі частка тих, хто не досяг мінімального

прохідного балу на іспиті з української мови та літератури, становить 8–9 %, а серед випускників закарпатських шкіл з угорською мовою навчання ця частка у кілька разів вища (рис. 1).

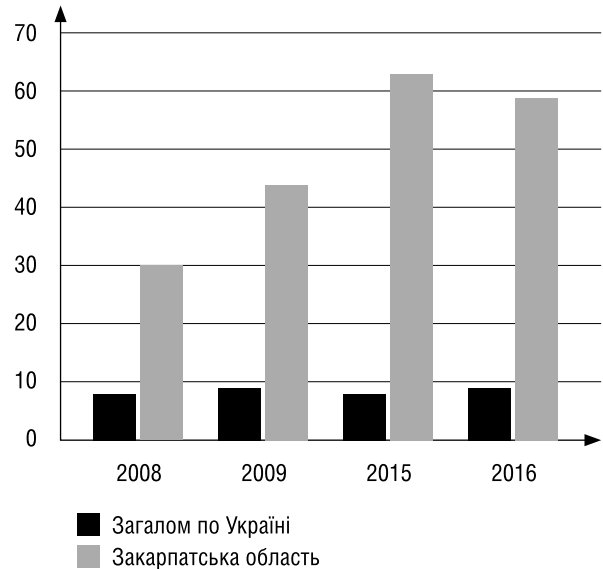
За результатами ЗНО Міносвіти, як у 2008, так і в 2017 рр., зробило висновок про те, що «в деяких школах з викладанням мовами національних меншин не дають достатнього рівня володіння державною мовою» [8]. МОН бачить вихід із ситуації в ліквідації освіти угорською мовою та введенні двомовного навчання.

Наказом № 461 від 26 травня 2008 р. була запроваджена «Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин» [5]. Згідно з нею в 5 класах шкіл з навчанням мовами національних меншин історію України необхідно було викладати двома мовами: рідною та українською (за рахунок факультативних годин). А вже із 6 класу цей навчальний предмет мав викладатися тільки українською. У 6 класі двома мовами викладали географію, у 7 – математику, а в наступному класі потрібно було повністю перейти на викладання цих предметів державною мовою. Однак у 2010 р. політичні сили, що прийшли до влади після Помаранчевої революції, зазнали поразки на виборах, тож МОН не мало можливості й часу реалізувати наказ.

19 жовтня 2016 р. на офіційному сайті МОН з'явилось повідомлення про те, що міністерство та громадські активісти дійшли згоди щодо поправок до статті 7 законопроекту «Про освіту» [11]. Суть цієї «згоди» полягає у внесенні значних змін до положень статті 7 проекту закону № 3491-д [18]. Стаття 7 стосується мови навчання. Пропозиції щодо змін передбачали, що мови національних меншин використовуватимуться в освітньому процесі тільки поряд з українською. А це на практиці означає, що школи з угорською мовою навчання стануть двомовними. У цьому, як вважають у міністерстві, існує потреба, тому що в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами нацменшин діти не вивчать українську. Однак у МОН навіть не намагалися виявити причини безрезультатності викладання української мови.

Ефективність викладання в школах з угорською мовою навчання невіддільна від загального рівня освіти в державі загалом та в регіоні зокрема. Як свідчать результати ЗНО, рівень середньої освіти в Закарпатській області низький. З даних,

Рис. 1. Частка тих, хто не набрав мінімального прохідного балу на ЗНО з української мови та літератури (загальнодержавні результати та результати учнів шкіл з угорською мовою навчання), %

Джерело: складено на основі офіційних даних Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО).

наведених у табл. 1, дізнаємося, що в 2012–2014 та в 2015–2016 навчальних роках учні закарпатських шкіл під час ЗНО продемонстрували майже з усіх навчальних предметів гірші результати, ніж їхні однолітки загалом у державі.

Аналізуючи результати ЗНО за 2008 р. у Закарпатській області, голова Угорськомовного педагогічного товариства І. Орос дійшла висновку про те, що з більшості предметів результати випускників шкіл з угорською мовою навчання досягали рівня оцінок випускників шкіл області з українською мовою навчання (наприклад, з математики, біології, фізики) або навіть трохи перевищували його [26, с. 150–164]. Отже, учні шкіл з угорською мовою навчання відстають від загальнообласного рівня не з усіх предметів, а тільки з української мови та літератури, при цьому показники Закарпатської області практично з усіх навчальних предметів гірші, ніж загалом по державі. Якщо з більшості предметів Закарпаття лідирувало в рейтингах областей, де отримано найгірші результати ЗНО, то в інших рейтингах, які складали за кількістю тих, хто набрав 180 чи більше балів із 200 максимальних, закарпатські випускники здобували високі місця радше як виняток.

Таблиця 1. Частка тих, хто не досяг мінімального прохідного балу за результатами ЗНО за предметами загалом у державі та в Закарпатській області, %

Навчальні дисципліни	Навчальний рік							
	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2015/2016	
	Україна	Закарпаття	Україна	Закарпаття	Україна	Закарпаття	Україна	Закарпаття
Українська мова і література	9,2	16,1	9,1	14,3	9	13,8	9,1	27,3
Англійська мова	8,7	15,3	8,7	9,7	8,9	10,5	15,9	17,8
Французька мова	10,1	36,4	3,4	12,5	6,1	13,2	12,8	27
Німецька мова	7,5	16,1	7,9	15	8,2	8,4	18,1	26,6
Російська мова	9,6	15	9	14,3	9,1	19	6,5	6,7
Історія України	9,2	11,8	8,2	10,4	3,6	4,6	13,4	29,2
Математика	9	14,6	7,4	9,7	6,7	7,9	14,7	19,9
Всесвітня історія	9,5	12,3	9,3	10,6	8,2	7,4*	–	–
Фізика	9,1	9,6	8,2	7,5*	6,1	5,5*	16,5	15,4*
Хімія	8,2	9,2	10,3	13	8,9	8,5*	12,4	8,4*
Біологія	7,7	9,2	9	12,7	9,1	12,5	10,2	14
Географія	8,7	13,3	9,7	13,2	9,9	13,7	5,1	7,4
Світова література	–	–	8,5	8,4*	8,7	9,6	–	–

Примітка: * – результати ЗНО в Закарпатській області, які перевищували загальнодержавний показник.

Джерело: складено на основі офіційних даних УЦОЯО.

«Розуміння інтеграції в меншості й більшості може різнитися: якщо, наприклад, більшість вважає освіту рідною мовою ізоляціонізмом (...), то меншість, захищаючи свої інтереси, відстоює позицію, згідно з якою освіта рідною мовою є базовим правом людини та сприяє суспільній інтеграції громади», – пише А. Попп [27, с. 13]. Інтеграція означає рівність не тільки можливостей, а й рівність результатів [30, с. 393]. Але із результатів ЗНО з української мови та літератури добре видно: результати випускників шкіл з українською та угорською мовами навчання далекі одне від одного. Постає питання: чому?

Одна зі складових відповіді в тому, що освітня політика в Україні доволі специфічно трактує поняття «однакових можливостей»: при тому, що на ЗНО з української мови та літератури до всіх учасників ставлять однакові вимоги, молодь іде на випробування з неоднаковими шансами та можливостями.

Одна з очевидних відмінностей полягає в такому: випускники з українських шкіл складають іспит з рідної мови, а учні з освітніх закладів із угорською мовою навчання – з мови, що

відрізняється від рідної. Хоча навчальний предмет «Українська мова» фігурує в навчальних програмах та розкладах уроків усіх закладів загальної середньої освіти, проте легко зрозуміти, що між школами з українською та угорською мовами навчання існує суттєва різниця. Цю різницю визнають і в Міносвіти, адже на його сайті опубліковані різні навчальні програми для вивчення дисциплін «Українська мова» у школах з українською та в школах з угорською мовою навчання [12]. Але вже на ЗНО до випускників ставлять ідентичні вимоги, незалежно від того, яка їхня рідна мова та школу з якою мовою навчання вони закінчили.

Ще більш проблематичним є підхід до кількості навчальних годин, виділених для вивчення української мови. Вже неодноразово доводилося звертати увагу на те, що в україномовних школах кількість годин на цю дисципліну більша, ніж у школах з угорською мовою навчання [24; 25]. Тому цього разу конкретно проаналізуємо, яка кількість годин була виділена для засвоєння навчальних предметів «Українська мова» за всі роки навчання для тих випускників, які складали ЗНО з української мови та літератури у 2017 р.

Таблиця 2. Тижнева та річна кількість годин з дисципліни «Українська мова» у школах з українською та угорською мовами навчання (для тих, хто закінчив 11 клас у 2017 р.)

Навчальний рік	Клас	Кількість годин на тиждень		Загальна сума годин за навчальний рік		
		ЗНЗ з українською мовою навчання	ЗНЗ з угорською мовою навчання	ЗНЗ з українською мовою навчання	ЗНЗ з угорською мовою навчання	Різниця
2006/2007	1	8	3	280	105	175
2007/2008	2	7	3	245	105	140
2008/2009	3	7	4	245	140	105
2009/2010	4	7	4	245	140	105
2010/2011	5	3,5	3	122	105	17
2011/2012	6	3	3	105	105	0
2012/2013	7	3	2	105	70	35
2013/2014	8	2	2	70	70	0
2014/2015	9	2	2	70	70	0
2015/2016	10	2	2	70	70	0
2016/2017	11	2	2	70	70	0
Разом		46,5	30	1627	1050	577

Джерело: складено за [14–16]

У табл. 2 узагальнено, скільки годин передбачалося МОН України для тих учнів українських та угорських шкіл, які розпочали навчання 1 вересня 2006 р., а закінчили 11 клас у 2017 р.

Кількість годин для цього курсу з 2006–2007 по 2009–2010 навчальні роки (1–4 класи) передбачалася наказом міністерства, виданим у 2005 р. [13]. З 2010–2011 навчального року по 2013–2014-й (5–8 класи) навчання відбувалося згідно з виданим 2009 р. наказом [14]. Кількість годин на 2014–2015 навчальний рік (9 клас) визначалася наказом міністерства від 2014 р. [15]. А на 2015–2016 та 2016–2017 навчальні роки (10–11 класи) – наказом, виданим у 2010 р. [16].

Як бачимо, учні, що відвідували школи з українською мовою навчання, за 11 років мали 1 627 год української мови, а в школах з угорською мовою навчання – лише 1 050 год, тобто на 577 уроків менше. Найбільша різниця спостерігалася саме на початковій фазі засвоєння мови, тобто в 1–4 класах. Але по закінченні 11-го року навчання всім випускникам – незалежно від того, хто до якої школи ходив, – необхідно розв’язати ті самі завдання під час ЗНО.

Відмінності між результатами випускників шкіл з українською та угорською мовами навчання на ЗНО з української мови та літератури значною мірою пояснюються наведеними вище

чинниками. Якщо до цього додати й подальші фактори, яких не вистачає для ефективного й результативного викладання української мови в закарпатських школах з угорською мовою навчання (незбалансовані навчальні плани, погані підручники, брак учителів відповідної кваліфікації тощо), зовсім не дивно, що учні з таких шкіл продемонстрували настільки слабкі результати.

Якщо проаналізувати вимоги й типи завдань з української мови та літератури, опубліковані на сайті Українського центру оцінювання якості освіти [17], побачимо, що на сьогодні організоване з української мови ЗНО перевіряє насамперед те, чи знають випускники будову української мови та правила граматики, а зовсім не те, чи вміють говорити, читати, писати по-українськи. Не потрібно довго доводити, що абстрактні граматичні знання дають небагато практичної користі у повсякденному житті тому, хто хотів би поспілкуватися з україномовними знайомими. Сотні тисяч осіб, для яких українська мова є рідною, не змогли б успішно скласти ЗНО з української мови, але попри це вони впевнено пишуть, читають та говорять українською. Зрештою, потрібно вирішити, чого міністерство очікує від випускників шкіл з угорською мовою навчання: досконалого знання граматичної системи української мови чи вміння успішно комунікувати по-українськи.